

Müfret'ten Hikmet'e

-Bir Başka Hüdâyî Portresi-

DOÇ . DR . Ö M Ü R C E Y L A N

İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi

Şöhreti ve tesiri günümüze kadar ulaşan inanç önderleri arasında Azîz Mahmud Hüdâyî'nin farklı bir yeri vardır. Tasavvufî görüşlerini son derece ince ve müdakkik bir bakış açısıyla şekillendiren O, şöhretlerini olabildiğince keskinleştirdikleri vahdet-i vücud söylemlerine borçlu sûfilerin hayat hikayelerine benzer bir ömür sürmemiştir. Halk arasında bugün dahi hissedilen nüfûzunu, hemen bütün mutasavvıfların ortak özelliği durumundaki etkileyici kişiliği ile ya da tasavvufun hoşgörü ve sevgiye dayalı dünya görüşü ile açıklamak yetersiz olur. Yine Hüdâyî, tahsilini ve fikrî tekâmülünü tamamladığı payitahtta resmi otoriteyle arasına tam da olması gerektiği kadar bir mesafe koymayı başarabilmiştir. Hem yönetenler hem de yönetilenler nezdinde böylesine büyük bir saygınlık kazanması, hayata ve değişen dünyaya kayıtsız kalmayan bir tasavvufî anlayış benimsemesi ile doğrudan ilgilidir. Kurucusu olduğu Celvetiyye'nin kendisinden sonraki en ünlü temsilcisi İsmail Hakkı Bursevî, özellikle Rumeli'deki görevleri sırasında halkla bazı sürtüşmeler yaşıyorken onun benzer sıkıntılarla hiçbir gün muhatap olmaması, kazandığı şöhret ve itibarda yalnız tarikat prensiplerinin değil kişiliğinin de önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Gerçekten de Hüdâyî, cezbeli ve cazibeli mutasavvıflara nazaran çok daha mutedil bir yolda yürümüştür. Kendisinin silsiletan şeyhi olan Hacı Bayrâm-ı Velî gibi o da etrafında geniş bir muhib kitlesi toplamış fakat Hacı Bayram'ın saraydan yüzlerce km. uzakta uğradığı devlet takibatlarına o tahtın gölgesinde bile uğramamıştır. Vahdet-i vücûd nazariyesini ve Âl-i Abâ sevgisini ehl-i sünnet dairesinden taşırmamaya özen gösteren Hüdâyî, Sünnî anlayışın sembol bazı tarikatları gibi bu tavırını gündelik hayata taşımamıştır. Hacı Bayram-ı Velî'nin çilehane arkadaşı Şeyh Bedreddin'i yazdıklarında şiddetle tenkit etmesine rağmen hayatı boyun-

تَعَالَى اللهُ بِرُضْوَانِهِ
مَلِكٌ مُسْتَقِيمٌ
عَلَيْهِمْ
سَلَامٌ
عَلَيْهِمْ
اجْمَعِينَ
۱۲۸۸

ca hiç kimseden güler yüzünü esirgememiştir. Hatta tutarlı, ılımlı ve hayatı doğru okuyan bakış açısıyla vahdet-i vücûd ve Şia temayülleri belirgin olan Mevlâvî (Şemsî) ve Melâmî çevrelerde dahi büyük bir hüsn-i kabûl görmüştür.

Şâir Hüdâyî de Şeyh Hüdâyî'nin hayat çizgisini ve kıymet hükümlerini mısralara taşır. Kimi istisna söyleyişler bir kenara bırakılırsa Hüdâyî Dîvânı tevhid, istimdâd ve duâ etrafında örülmüş manzûmelerden kuruludur. İlâhî formunda, samîmî ve sade bir dille söylenmiş şiirler adeta bestelenmek ve ezberlenmek üzere tasarlanmış gibidir. Tasavvuf mûsikîsine özgü usullerle tegannî edilecek manzûmeler yazmak geleneğin yaygın bir eğilimi olmakla birlikte şahsiyeti ve kabiliyeti ile bunu en iyi şekilde başaran mutasavvıflardan birisi şüphesiz ki Azîz Mahmud Hüdâyî'dir. Denebilir ki o, Yunus takipçileri arasında özgün bir edebî kişiliğe sahip şairlerin önde gelenlerindedir. İlâhî aşkın ve lirizmin doruğa çıktığı nakarat bölümlerinde tasavvufî şiir geleneğinin klişeleşmiş kullarımlarını maharetle kullanan Hüdâyî, kimi zaman da geleneği şekillendirmek istercesine kabiliyetini özgür bırakır:

*Hudâyâ cümle-i âlem
Sana aşık seni özler*

*Melek cinn ü benî Âdem
Sana aşık seni özler*

*Zemîn olmuş yolunda hâk
Eder deryâ yakalar çâk*

*Dün ü gün raks eder eflâk
Sana aşık seni özler (Divan¹)*

Divan'ın büyük bir bölümünü yukarıda çizdiğimiz çerçevedeki şiirler oluşturur. Tasavvufî şiir geleneği üslubunun ortak ve köklü tavırlarından biri olan tebliğ ise Hüdâyî şiirinin dördüncü büyük mihveridir. Husûsen Hakk'a seslenen tevhid, istimdâd ve duâ ilâhîlerinden farklı olarak bu şiirler, Hakk'ı bilmek ve bulmakla mükellef olan halka hitap eder. Halkla kurduğu düzeyli ve sıcak ilişkileri ile büyük bir nüfuz kazanan Hüdâyî'nin hayat tarzı ve tebliğ üslûbu öncelikle bu manzûmelerde aranmalıdır. Bir başka ifadeyle ilk gruptaki şiirler Hüdâyî'nin uzletteki samimiyet ve cazibesini, ikinci gruptakiler ise cemiyet içindeki tarzını ve cazibesini yansıtır. Tebliğ şiirlerinin tamamı halkın nefsinin bilmesi üzerine kuruludur ve nefsi bilmenin ilk şartı bekâ ile fenâ arasındaki ayrımı sağlıklı yapabilmektir. Tasavvufî şiirimizin hemen bütün temsilcileri gibi Hüdâyî de her fırsatta dünyanın faniliğini vurgular. Ona aldanmanın insanı nasıl musibetlere düşür edeceğine dikkat çeker. Dervişliğin dünyaya hak ettiği kadar değer vermekle başladığını, aksi takdirde emanete hıyanet edilmiş olacağını vs. söyler:

*Yalancı dünyaya aldanma yâ hû
Bu dernek dağılır divan eğlenmez*

*İki kapılı bir vîrânedir bu
Bunda konan göçer mihmân eğlenmez*

*Bakma bunun karasına ağına
Gönül verme bostanına bağına
Benzer hemân oğlan oyuncağına
Bunda akli olan insân eğlenmez (Divan 67)*

*Nefse uyup râh-ı Hakdan taşra çıkmak yol mudur
Kibr ü ucb ile adın dervîş takmak yol mudur
Matlabın a'lâ iken ednâya akmak yol mudur
Yâr-ı bâki var iken ağıyâra bakmak yol mudur (Divan 58)*

*Sakın emânete etme hıyânet
Bir gün ıssına tapşırsan gerekdir
Bâki değil bunda beğim ikâmet
Bir âleme dahi varsan gerekdir
Nice bir gafletten uyanmayasın
Dergâh-ı Hakk'a varam sanmayasın
Bir iş et kim sonra utanmayasın
Ne işlersen varup görsen gerekdir (Divan 59)*

Bu dörtlükler de toplum içerisindeki Hüdâyî tanımak, cemiyetten büyük bir teveccüh ve hüsn-i kabul gören dünya görüşünü anlamak için yeterli değildir. Okuduğumuz bu örnekler Divanı'nın büyük bir bölümünü yansıtmaktadır ve tamamı, toplumun örnek edindiği bu büyük mutasavvıfın postnişin edası ve vakarıyla söylediği dizelerden oluşmaktadır. Bir başka ifadeyle ya manaya dönük-tür ya da manaya davet etmektedir.

Hüdâyî'nin akıp giden gündelik hayata dair kanaatleri ise kısmen kıtalarında ve daha çok müfretlerinde gizlidir. Tasavvuf'u bir yaşam biçimi olarak benimseyen ve benimsenmesi için çalışan Azîz Mahmud Hüdâyî, dünyayı fani ve dünyayla alakalı her şeyi mâlâyânî kabul eden bir geleneğin mensubudur. Mensubu olduğu bu geleneği haleldar etmeden dünyevî meseleler hakkında yorum yapabilmek için de kimi divan şairlerinin benimsediği yolu tercih eder: Hikmet! Nitekim mesleğiyle de örtüşen bu tavır, Klasik Türk şiiri poetikasının en işlek İlâhî referanslarından biridir.

Müfret şairi Hüdâyî 1700'lü yıllarda Üsküdar sokaklarını dolduran binlerce Osmanlı'dan biridir. Halkın nabzını tutar, gördüğü aksaklıklara değinir. Bilge bir edayla ve sokakların anlayacağı üslupla konuşur. Toplumsal çözülmenin şehri yaşanmaz kılışı bugüne özgü bir vakıya değildir. Hüdâyî de dîni ve tasavvufu su-iistimal edenlerin İstanbul'u karanlıklar içerisinde bıraktığından şikâyet etmektedir:

*Şehr-i İstanbul şerr ü fitneden hâli değil
Zühd ü takvâ vü ibâdet herkesin hâli değil (Divan 194, M.115)*

*Uyan gafletten ey gâfil nedir bu nevm-i gafletler
Şu zulmânî Sitanbul'a neden böyle muhabbetler (Divan 192, M. 82)*

Gâh artık sarayda ve sokakta nüfuzunu artıran kadınların fitnelerinden, gâh kadınlar kadar dirâyet gösteremeyen erkeklerden dem vurur:

*Bu meseldir söylenir halkın dilinde dâimâ
Dinleme avrat sözünü umma avratdan vefâ (Divan 189, M.45)*

*Ne zenler var ki ma'nâda ol erdir
Ne erler var ki avratdan bed-terdir (Divan 198, M.181)*

Çok değil bir asır önce sadaka taşlarındaki altınların bile aylarca beklediği Osmanlı toplumunda artık kefil olunacak güvenilir insan bulmak neredeyse imkansız hale gelmiştir:

*Bulmak istersen eğer kadr-i cemîl
Ne vasî ol ne vekîl ol ne kefil (Divan 188, M. 24)*

Yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlayan adaletsiz gelir dağılımı ve yoksulun her ortamdaki mazlumiyeti onu kara mizah yapmaya dahi götürür:

*Sana bir ma'nî diyem ey ehl-i rây
Eğri yohsuldur cihânda doğru bây (Divan 199, M. 198)*

İnsanların “ben”lik davasına düşmelerinden ve yaptıkları iyiliklere karşılık beklemelelerinden her duyarlı Osmanlı aydını gibi Hüdâyî de şikâyetçidir:

*Benim diyen katı ahmak kişidir
Ki zîrâ ben demek şeytan işidir (Divan 188, M. 27)*

*İyiliği et suya at bilmezse ger balık anı
Bilir ey dil alîm ü dânâ olan Hâlik anı (Divan 188, M. 28)*

Özellikle deniz yoluyla seyahat eden bulaşıcı hastalıklar, toplum içinde gittikçe artan sağlık problemleri ve bütün bunlara karşın halkın umarsızlığı onu bir hayli rahatsız eder. Sağlıklı iken kıymetini bilmeyen halkın, kurbanlarına şehadet vaat edilen humma ve veba gibi bulaşıcı hastalıklara sövmesine dayanamaz:

*Devlet ü dünyâ için çekdin ta'ablar er ve geç
Bari sıhhat ni'metinin kadrini bildin mi hiç (Divan 190, M.57)*

*Sakın şetm etme hummâ zahmetine
Ki mahmûmun sebebdir rahmetine (Divan 196, M. 157)*

Her şeye rağmen hayat devam etmektedir. Üzerine gün doğan herkes gibi Hüdâyî'nin de arzuları ve hazları vardır. Bahar Üsküdar'ı kucaklayıp da sineleri şevkle doldurduğunda Hüdâyî'nin gönlü de kanatlanır. Kendisini bütün renk ve cümbüşüyle yaşanası bir bahçe olan hayatın kollarına bırakıverir. Kimi müfretlerde büyük sûfiyi, günün tadını çıkararak bir rintten ayırmak güçleşir. İnsanca yaşamının yolu gam ve kederi umursamamaktır :

*Mâziye kılma te'essüf yeme müstakbel gamın
Hâlini hoş gör ki ömrün hâsılı imrûzdur (Divan 188, M. 15)*

*Cihânda âdem olanda gam olmaz
Anınçün pür-gam olan âdem olmaz (Divan 193, M. 95)*

Böyle anlarda sûfiyâne temkin ve vakar ipini bir süreliğine de olsa bırakıp şâirâneliği mahmuzlar. Gönlünü sevdiğine kaptıran toy bir âşık kadar heyecanlıdır:

*Alaldan gönlüm ol şûh-ı cihânım
Gönülsüz durur oldu tende cânım (Divan 198, M. 176)*

Mürşid-i kâmil ciddiyetinden sıyrılıp âdeti tebdil-i kıyâfetle aşk iklimini adımladığı bu müfretler, şâirlik iddiâsındaki her fâniyi kısıktırarak kadar lirik ve samîmîdir. İddiâ ve tevâzû arasındaki ince çizgiyi bir çırpıda aşan şu mısralar, âşık Hüdâyî'nin coşkuluğuna da en büyük delildirler:

*Cefâdan yüz çevirmez derd-i gamdan lezzet almışdır
Benim divâne gönlüm çok belâdan arta kalmışdır (Divan 198, M. 187)*

*Bülbüle cevr ü cefâ etme gülüm
Ayağıyla gelene olmaz ölüm*

(Divan 194, M. 118)

Vuslat düşmanı zahidlere karşı saf tutan serdengeçti âşıklar arasında o da vardır. Hatta Üsküdar'dan yükselen ses 17. asır âşıkları arasındaki en keskin ve en pervasız çılgınlardan biridir. En şuh divan şairlerinin beyitlerinde bile bir araya gelmeyen visâl, zevk, cimâ', lezzet, 'innîn sözleri Hüdâyî'nin müfredinde bir araya gelirler:

*Visâlin zevkini cânâ ne bilsin zâhid-i miskîn
Efendi kande fehm eyler cimâ'ın lezzetin 'innîn*

(Divan 187, M. 13)

Netice itibariyle Hüdâyî'nin 200'ü bulan müfretlerinde söyledikleri bunlarla sınırlı değildir. Eski mesleği kadılık ve kadılar hakkındaki eleştirilerini (bkz. Divan 191, M. 67, 68) veya şiir anlayışını açıkladığı görüşlerini (bkz. Divan 198, M. 188) de müfretler aracılığıyla dile getirir. Anlaşılan küçük ama etkili bir nazım şekli olan müfret, Hüdâyî'nin şiir dünyasında maddi hayata açılan bir pencere hükmündedir. Bu manzum parçalar hesaba katılmadan onun sûfi, edebî ve beşerî kişiliği üzerine söylenecek ve yazılacak sözler her zaman eksik kalacaktır. Hüdâyî'nin müfretleri bir yandan bize şairinin dünya görüşünü verirken bir yandan da kendi ifadesiyle "gelmek ve gitmek arasındaki" kısa ömür sürecini bilgece idrak ettirmektedir:

**GELMENİN BİR GİTMESİ VAR EY HÜMÂM
GİTDİ GELMEK KALDI GİTMEK VESSELÂM...**

DİPNOTLAR

¹Bİldiri boyunca alıntılanan şiirlerin sayfa numaraları Hüdâyî Divanı'nın şu neşrine aittir: Ziver Tezeren, Seyyid Aziz Mahmud Hüdâî Divanı II, İstanbul 1985.